

K İ T A B İ Y A T

Cinânî, *Cilâü'l-kulûb (Giriş - İnceleme - Metin - Sözlük)*, nşr. Doç. Dr. Mustafa Özkan, İstanbul 1990, Üniversite Yayın No : 3612, Fakülte Yayın No : 3449, XII - 430 s., f. 12.000 TL.

XVI. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunun siyasî ve askerî gücü kadar diğer bütün sahalarda da zenginleştiği önemli bir devresini teşkil eder. Kültür ve sanat faaliyetlerinin yanısıra edebiyatın ve şairlerin had safhada rağbet gördüğü bu devrede Türk şiiri İran tercüme ve taklitçiliğini bırakarak yeni ve orijinal eserler meydana getirmeye, mahallî motifler geliştirmeye yönelmiştir.

Cinânî Mustafa Çelebi (ölm. h. 1005 = m. 1595) bu devrede Bursa'da faaliyet gösteren önemli şâirlerden biridir. *Bedâyiü'l-âsâr*'ı, *Dîvân*'ı, *Riyâzü'l-cinân ve Cilâü'l-kulûb* mesnevileriyle devrinde bir hayli tanınmış ve okunmuş olmasına rağmen günümüzde yakın zamana kadar yeterince bilinmemekte hatta ismi dahi yanlış olarak «Cenânî» şeklinde okunup yazılmaktaydı. Doç. Dr. Cihan Okuyucu 1984'te doktora tezi olarak hazırladığı *Dîvân*'ı ile şairin mahdut bir okuyucu gurubunca da olsa daha yakından tanınmasını sağlamıştı.

Doç. Dr. Mustafa Özkan bu defa şairin son eseri *Cilâü'l-kulûb*'u (tlf. h. 1003 = m. 1594) neşretmekle eski edebiyat araştırmalarına önemli bir hizmette bulunmuştur. Mesnevi, gerek şâirin son ve en güçlü eseri olması, gerekse bir devrin sosyal hayatına ışık tutması bakımından hayli önemlidir. Metni selahiyetle neşre hazırlaması, takdim ve tertibindeki düzen ve ciddiyeti sebebiyle naşiri tebrik ederiz.

Eser esas itibarıyla üç ana bölümden oluşmuştur. İlk bölümde mesnevi tarzının Türk edebiyatında kullanılış ve tekâmülü hakkında derleyici bir bilgi verildikten sonra Cinânî'nin hayatı ve eserleri incelenmiş, *Cilâü'l-kulûb* mesnevisi her yönüyle tanıtıl-

maya çalışılmıştır. İkinci bölümde beş yazma nüshaya dayanılarak eserin tenkidli metni kurulmuştur. Nüsha farklarının gösterilmesinin yanısıra her sayfa kenarında metnin yazmalardaki varak numaraları belirtilerek nüshaları takip kolaylığı bakımından güzel bir yenilik getirilmiştir. Çalışmanın üçüncü ve metin kadar önemli sayılması gereken bölümünü ise «metinde geçen bütün kelimeleri içine alan» sözlük oluşturmaktadır.

Cilâü'l-kulûb Yahyâ Beğ'in *Usûl-nâme*'sine nazire olarak yazılmış olup düzen bakımından ondan biraz farklıdır. Şâirin ilk mesnevisi olan *Riyâzü'l-cinân*'a daha çok benzer. Ancak yaş ve sanat bakımından ileri bir zamanda yazıldığından daha olgundur. Eserde zaman zaman sosyal tenkidlere yer verilmiş ve çok ilgi çekici ifadeler kullanılmıştır. Meselâ şâir zenginlerin cimrilliğini zemmederken şöyle der :

*Bu 'asr içre bir iki dîn u denî
İder mâl ü mülk ile mülkin ganî*

*Namâz içre yok çünki sarf-i dîrem
Anuñ çekmez aslâ edâsında gam*

*Namâzı ider bî-tevakkuf edâ
Zekâtı bilür câna ammâ kazâ*

*Misâl-i hâr u muhmel u na-temîz
Döger başını yire itmez gürîz*

*Velâkin berây-ı rızâ-yı Hüdâ
Virüp fûls-i ahmerden olmaz cüdâ*

*Namâzuñ 'akîbinde iy pür-kerem
Eger lâzım olsaydı sarf-ı dîrem*

*Añup ehl-i devlet namâz adını
Getürmezler idi dile yâdını*

*Ekâbirde şimdi olan hırs u az
Dükenmez misâl-i namâz u niyâz*

*Eger bir fakir aqlasa hâlini
Sanur kim alur cümle emvâlini*

*Satup ana kendin gedâ gibi ac
İder ol kadar 'arza-i ihtiyâc*

*Ki ümmâd-i ihsân iden nâ-tüvân
İder aña kasd-ı tasadduk revân*

(b. 840-50)

Yahut mesela bir yılanın zehirinin şiddetini tarif ederken

*Zebânında zehri nümâyân idi
Hemin sanma kim zîr-i dendân idi*

*Kef-i pâyini üstürün soksa ger
Anuñ köçeğinde iderdi eser*

(b. 2286-87)

şeklinde güzel mübâlağalar kullanır. Şairin, elindeki bütün malını saçıp savurarak sonunda aç biilaç kalan bir mirasyediye anlattıktan sonra onun ölümünü kısaca tasvir ettiği beyti nefistir.

*Çü bir iki gün kaldı muhtâc u âc
Tabîb-i ecel aña kıldı ilâc*

Eser okunurken tesbit edilen ve nâşirin gözünden kaçtığı anlaşılan bazı hususlar kitapla ilgilenenlere faydalı olabileceği düşüncesiyle şöylece zikredilebilir : Meselâ 14. beyitteki «*Kılup dehri bûyuñla pür müşk-nâb*» mısramdaki terkibi «*müşk-i nâb*» şeklinde okumak daha doğru olabilir. Yahut 27. beyti

*Kılup 'arz-ı tarz-ı senâ-güsteri
Serâyende it tab'-ı câdügeri*

olarak tesbit etmek gerekirdi. Aynı şekilde 138. beytin ilk mısraını

Gil-i âdemi ol ki tedbîr ider

ve 372. beytin ikinci mısraını da

Vemâ lâ yetimmu leh illâ bihi
diye okunmalıdır. 863. beyitte geçen

Dimişdür vesâyâda Abdüllatîf

mısraındaki «vesaya» ibaresinin bir kitap adı olup olmadığının araştırılması ve eğer kitap adıysa sözlükteki karşılığının ve imlâsının da buna uygun şekilde değiştirilmesi gerekebilir.

Dinüp saklığı bülbül-i gülşenüñ
Dili la'l idi gonca-veş sūsenüñ

şeklinde okunarak sözlükte «uyanıklık» anlamı verilen 1206. beyitteki kelimeyi «inleme» ve «ötme» anlamında «sıklık» olarak değiştirmelidir. Söz konusu kelime mevcut lugatların çoğunda bulunmadığı ve transkripsiyondan anlaşıldığına göre bütün nüshalarda «sin» harfi ile imlâ edildiği için nâşir haklı olarak ibareyi «saklık» şeklinde okumaya mecbur kalmış olmalıdır.¹ Yine mesnevinin 45. sayfasında besmele serlevhasından sonra gelen «âğâz-ı sühân der Hitâb-ı Müstetâb u Belâgat-nisâb ve Fesâhat-iktisâb be..» ibaresinde S, T ve A nüshalarının üçünde de «hitâb-i müstetâb» ve «belâgat-nisâb» terkipleri arasında bir vav harfi bulunduğundan ibare bu şekilde tespit edilmiş. Fakat «hitâb-ı müstetâb-ı belâgat-nisâb» şeklinde okumak daha doğru görünüyor. Keza 179. sayfadan başlayan «Dastân-i Nu'mân b. Münzir...» hikâyesinde, verdiği sözde durarak güneşin batış vaktinde idâmma yetişmeye çalışan adamın güçlüğüyle koşturmasını tasvir eden ve

1 Necati Bey'in

Ağladıkca sıklığı artar gül ile bülbülün
Bilmiş ol şimden girü biz dahi aglar sıklaruz

beytinden kelimeyi «sıklamak» şeklinde telaffuz etme gereği ve «inleme» anlamı çıktığı gibi, mesela Mesihî'nin

Dindirür vakt-i seherde sıklığın bülbüllerin
Sâz-ı dül-sûzı ile zibâ edâsı Yâsuf'uñ

beyti gibi pek çok metinde de kelimenin «ötme» anlamında kullanıldığı görülür.

*Semender revânı revân eylemiş
Gelür dâmenin der-meyân eylemiş*

şeklinde okunan 2048. beyti, M nüshasında olduğu gibi «rûhunun atını koşturarak» anlamında

Semend-i revânı revân eylemiş

diye okumak daha uygun olsa gerektir.² Aynı şekilde 2099. beyitte

*Makâmuñ senüñ haşre dek hâk olur
Tenüñ lâşe müntin-i nâ-pâk olur*

şeklinde okunarak sözlükte anlamı açıklanmayan «müntin» kelimesi yerine de T nüshasındaki «vü sinüñ» -belki de «meyyitüñ-ibaresi daha uygun olabilir.

Hemen şunu ilâve etmek gerekir ki bu sayılanların hiç biri metnin kuruluşundaki mükemmelliği bozabilecek cinsten olmayıp bu gibi çalışmalarda kaçınılması neredeyse imkânsız zuhullerendir. *Cilâü'l-kulûb* mesnevisi Türk edebiyatı sahasında çalışanlara son yıllardaki en güçlü ve kusursuz metin neşirlerinden biri olarak sunulmuştur.

Bu tanıtım yazısında asıl temas etmek istediğimiz husus metnin sözlük kısmıdır. Son yıllarda hazırlanan Osmanlıca sözlükler ve hatta bunlara kaynaklık eden *Kâmûs-ı Türki* ve *Lugat-i Nâcî* v.b. eski lugatlar dahi telif edilirken öyle anlaşılıyor ki daha çok kelimelerin o günkü kullanılışları, yahut XVIII - XIX. asr metinlerinde geçerli anlamları esas alınmış veya kelimelerin Arapça ve Farsça lugatlardaki karşılıkları aynen aktarılmıştır. Halbuki Türkçeye yabancı dillerden kelime transferinin en yoğun olduğu devre denebilecek XVI. asırda bu gibi bazı kelimelerin Türkçedeki anlamlarının çok farklı oldukları görülmektedir. Türkçenin henüz bir tarihî lugatı hazırlanamadığı için bu anlamları kolayca takip etme ve metinleri ona göre yorumlama kolaylığından bugün

² *Nevâdir-i Süheylî*'de de geçen bu hikâye konu itibarıyla, XIX. yüzyıl başlarında ölen ünlü Alman şair ve yazarı Schiller'in «vefâkârlık» hikayesi ile büyük ölçüde benzerlik arzettiğinden, mukayeseli edebiyat açısından da ayrıca araştırılmaya muhtaçtır.

için mahrumuz. Ancak *Cilâi'l-kulûb* v.b. eski metinlerin dikkatle tedkiki neticesinde çıkarılan sözlük ve kelime indeksleri bu sahadâ önemli birer kaynak durumundadırlar. Dolayısıyla bu tür metin sözlüklerinin ileride yapılacak sözlük çalışmalarına kaynaklık etmek bakımından ayrı bir değer ve sorumluluğu vardır.

Çalışmanın önsözünde «Kelimelere mânâ verilirken metindeki taşıdığı mânâlar dikkate alınmış, değişik anlamlar kelimenin altında sıra numarasıyla belirtilmiştir» deniyorsa da aşağıdaki örneklerden bu uygulamanın daha bir cesaretle ve metinlerin anlamlarına daha esnek bir yaklaşımla nüfuz etme suretiyle zenginleşebileceği; bazı kelimelerin de o gün için taşıdıkları anlam değerlerinin biraz farklı olabileceği görülecektir.

Sözlükte konu ile ilgili olarak göze ilişen noktalar şöylece sıralanabilir: Meselâ 491. beyitte «*çekersün eger ıztırâb*» ibaresindeki «*eger*» kelimesi «gerçi, ise de» anlamında alınmalıydı. 821 numaralı

Velî kendüsi bir hâr-ı bî-temîz
Temâşâ budur nâmı olur 'azîz

beytindeki «*temâşâ*» kelimesi burada olduğu gibi bir çok XVI. ve XVII. asır metninde «şaşılacak şey» anlamında geçmektedir. Kezâ

Zihî bî-temîzi vü nâdânlık
Ki olmaz dahı böyle hayrânlık

şeklindeki 892. beyitteki «*hayrânlık*» kelimesi eserde tam anlamıyla «budalalık» karşılığı kullanılmıştır. 913 numaralı beytin ikinci mısramdaki «boğazı ele vermek» deyimini XVI. asırda bugün bizim «yakayı ele vermek» şeklinde kullandığımız deyim karşılığı olması bakımından önemli ve sözlükte yer alması gereken madelerdendir.

Çeküp câm-ı mey yirine hân-ı gam
Âna bezm-gâh oldı künc-i elem

beytindeki «*çeküp*» yahut

*Döşendi mey-i nâba her subh u şâm
Ayılmazdı her gün içerdî müdâm*

beytindeki «*müdâm*» kelimesi gibi tevriyeli kullanılan bazı ibarelerin her iki veya üç anlamım da ayrı ayrı göstermek sözlüğün sihhati bakımından daha faydalıdır. 934 numaralı beyitte

*Çü anlar da sarf oldı gitdi tamâm
Oturdu tahıyyâta mâ-lâ-keâm*

şeklinde geçen «*tahıyyâta oturmak*» ibaresini alay için kullanılmış ve «hiç kimseyle konuşmadan düşünceli ve üzüntülü olarak oturakalmak» anlamında bir deyim şeklinde değerlendirmek daha uygundur. Mesela sahibini bilemediğimiz

*Hat-âver oldı oturdı o meh tahıyyâta
Yetiş gönül varalım biz de bir selâm alalım*

beytinde şâir, mahubun hattı gelişi sebebiyle üzüntülü duruşunu kastederek ve eski gururlu tavrının zâil oluşuna îmâda bulunarak -eskiden selam almaya dahi tenezzül etmezken- «artık tahıyyâta oturduğuna göre nasıl olsa selam verecektir» şeklinde alaylı bir tavır sergilemektedir.

*Görüp hâk ile setr-i aybın mahal
Halâs eyledi ol fakiri ecel*

beytindeki «*mahal*» (?) -belki de «*mehel*»- kelimesi sözlüğe alınmamış. Buradaki «*mahal görmek*» ibaresinin bizim bugün kullandığımız «uygun görmek» anlamında kullanılıp kullanılmadığı araştırılmalıdır. Yahut

*Kılup kûşe-i 'uzlet içre nişest
Huzûr eyle dâim olup pâ-şikest*

beytinde (b. 990) geçen «*pâ-şikest*» ibaresinin gerçek anlamı sözlükte verildiği gibi «kırık ayaklı»dır ama beyitte asıl kastedilen ve o devir Türkçesinde yaygın olarak kullanılan «(elini-) ayağını

çekmek» karşılığı verilmesi daha uygun olurdu. Aksi takdirde ayağı kırık bir adamın huzur içinde bulunabileceği zaten düşünülemez... 1356 numaralı

*Geçüp 'ömri hep ceng u efsûn ile
Suvarmazdı tigin meger hûn ile*

beytindeki «meger» karşılığı olarak sözlükte «Ancak, yalnız, yoksa, şu kadar ki, halbuki» anlamları verilmesine rağmen bunlardan hiç biri kelimenin cümle içindeki yerini tutmamaktadır. Meger edatının bu beyitteki en uygun karşılığı olarak (-den başka, olmadıkça) anlamı düşünülebilir.

Yukarıda bir örneği verildiği üzere tevriyeli kullanılmış kelimelerin metne uyabilecek bütün anlamlarının sözlükte kullanılması ne kadar lüzumluysa cinaslı kullanılan kelimelerin her anlamının ayrı ayrı gösterilmesi de o kadar elzemdir.

Bilindiği üzere eski şiirimizde bir beyit içerisinde hatta gazel ve kaside gibi formlarda dahi aynı anlamdaki kelimelerin tekrarlanması nazım kusuru olarak kabul edilmiştir. Bu sebepten 1369 numaralı beyitte

*Bu gün gör o hakkıñ cezâsın sezâ
Alup cânımı itme kasd-ı cezâ*

şeklinde iki defa kullanılan «cezâ» ibaresinin diğer bir anlamı daha bulunması gerektiği düşüncesinden hareketle onu da sözlükte mutlaka göstermek icab eder. Bilindiği üzere söz konusu kelimenin Arapça anlamı yapılan bir iş iyiye iyi -yani mükâfât-, kötüye kötü karşılık demektir ve eskiden Türkçede kelime bu ilk anlamıyla çok sık kullanılmıştır. Dolayısıyla metinde Haccâc-ı Zâlim'in cezalandırmak istediği adamın sözü olarak ilk mısradaki geçen «bu gün o hakkın cezâsını sezâ gör» ibaresindeki «cezâ»yı «mükâfât» anlamıyla da değerlendirmek gerekir. Aynı şekilde «Midhat-i Hilm ve Mezemmet-i Hışm u Merdüm-âzârî» bahsinde geçen 1427 ve 1465 numaralı

*Eger 'âkil isen mükâfâtı ko
Sefih ile kasd-ı müsavâtı ko*

*Dili teng olan merd-i nâdân olur
Mükâfâta ol dem şitâbân olur*

beyitlerinde bugün bizim «ödüllendirme» karşılığı kullandığımız «mükâfât» kelimesi tam anlamıyla «cezalandırma» karşılığı kullanılmıştır ki bu örneklerin de sözlükte mutlaka yer alması beklenirdi. Abbâsî halifesinin Kâbe kapılarını kapatarak Mansûr'u tuzığa düşürmesi bahsinde geçen

*Elem çekdi fehm itmeyen râzdan
Ne reng oldı gör halka açmazdan*

beytindeki (b. 1842) «reng» kelimesinin «hîle» anlamında kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir. «Açmaz» ibaresi ise aslında bir satranç terimi olmakla beraber burada tuzığa düşürmek anlamında bir argo ifadesi gibi kullanılmış.

Mesnevîde dikkat çeken diğer bir husus da şairin

*Misâl-i dem-i hasm u hûn-i 'adû
İçüldükçe tolsun boşalsun sebû*

*Gel iy beste-i pâ-y-bend-i elem
Tahammül kılup çekme bîhûde gam*

yahut

*Ki sîdk-ı kelâmuñ virür bî-gümân
Saña kayd-ı bend-i 'adûdan hemân*

beyitlerinde olduğu gibi -aslında şiirde pek hoş görülme- «haşv»i adeta ısrarla ve kasıtlı olarak kullanmasıdır.

Kitabın sayfalarına kısaca bir göz gezdirmekle dahi anlaşılacağı üzere eserin neşre hazırlanması hususunda sarfedilen emek büyüktür. Dizgi ve baskımdaki dikkat ve itina ayrıca takdire

şâyandır. Cinânî gibi ihmal edilmiş bir şâirimizin Türk dili ve edebiyatı bakımından önemli bir eserini sağlam bir metinle ilim âlemine sunan arkadaşımız Doç. Dr. Mustafa Özkan'a bu gayretli hizmetinden dolayı teşekkür eder, başarılı çalışmalarının devamını bekleriz.

Ahmet Atillâ ŞENTÜRK

Kemal Yavuz, *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme - Metin - İndeks)*, Ankara 1991, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı : 39, VII + 501 S.

Osmanlıların Avrupa'ya fetihler ve zaferlerle hızla yayıldığı bir devirde yazılan 'Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ' Türk kültür tarihi içerisinde Kutadgu Bilig'den sonra bu sahada devlet idaresini en iyi anlatan ikinci bir kitap olarak karşımıza çıkmaktadır.

Böyle kıymetli bir eserin ilim âleminde uzak olması, üzerinde yapılması gereken araştırmaların gecikmesine sebep olmuştur. Bu durum göz önüne alındığında, bu kitabın Kemal Yavuz tarafından giriş, transkripsiyonlu metin ve gramatikal bir indeks ile hazırlanıp ilim âlemine sunulması ayrı bir önem taşımaktadır.

Eser, önsözden sonra giriş kısmıyla birlikte dört bölümden ibaret olup, metin, indeks ve neticeden sonra bibliyografya ile sona ermektedir.

Yazar I. Bölümde Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermektedir. Şeyhoğlu'nun büyük ihtimalle Germiyan ülkesinde doğduğunu belirten yazar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra bütün beyliklerde görüldüğü gibi, Germiyan oğullarının da beyliğin merkezi olan Kütahya'yı kültür merkezi haline getirmek istediklerini, bu durumun Kütahya'da pek çok âlim ve sanatkarın yetişmesine sebep olduğunu, Şeyhoğlu'nun da bu ortam içerisinde yetiştiğini belirtmektedir. Şeyhoğlu'nun bu eserini, önceleri Germiyan beyliği, daha